

مزایا، محدودیت‌ها و موانع توسعه بورس کالا در ایران

داود چراغی

(فوق لیسانس اقتصاد، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی)

عبارت‌انداز: نوسان‌های قیمتی، قابلیت تعیین درجه استاندارد، ذخیره سازی کالا و...
این مطالعه با مروری تاریخی بر روند شکل‌گیری بورس کالا در جهان به بررسی مزایا، موانع و تنگناهای موجود برای توسعه بازار معاملات آتی در ایران می‌پردازد.

انواع بازار

بازار به مکانی اطلاق می‌شود که در آن خریداران و فروشندگان برای خرید و فروش منابع، کالاها و خدمات گرد هم می‌آیند. در گذشته اصطلاح بازار به یک مکان جغرافیایی اطلاق می‌شد، ولی امروزه محدودیت جغرافیایی و فیزیکی برای بازار وجود ندارد و بازارهای نوین حد و مرزی ندارند.

از نظر تقسیم بندی مکانی، بازارها به دو دسته بازار فیزیکی و بازار الکترونیکی تقسیم می‌شوند. بازار فیزیکی مکان مشخصی است که در آن کالا یا کالاهای خاصی دادوستد می‌شود. اما برای بازار الکترونیکی حد و مرز مشخصی وجود ندارد و از ابزارهایی نظیر رایانه، تلفن، مودم، ماهواره و... استفاده می‌شود. به طور کلی انواع بازارهای موجود در اقتصاد را می‌توان به صورت زیر تقسیم بندی کرد:

۱. بازار محصولات (کالاهای ساخته شده و خدمات)
۲. بازار عوامل تولید (نیروی کار و سرمایه)

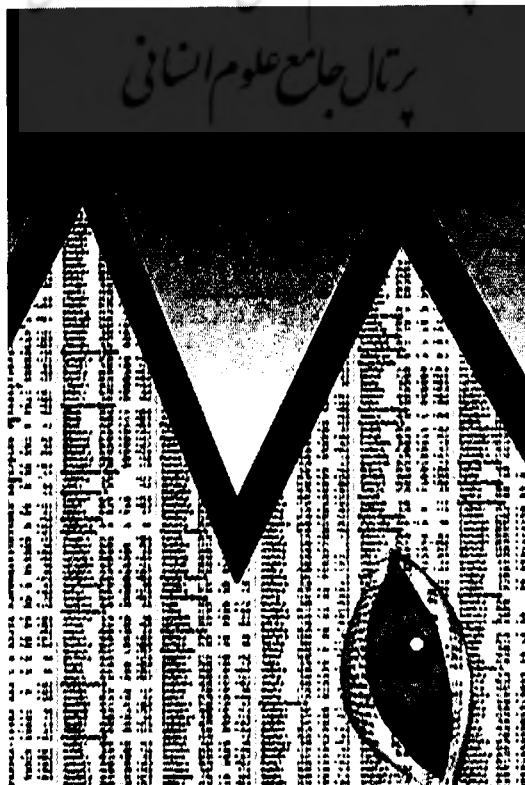
این مقاله با نگاهی به تعریف بازار و بورس، ساختار سازمانی نوعی بورس کالایی را به بحث گذاشته و به دنبال آن بورس‌های کالایی فعال در عرصه جهان معرفی شده است. در نهایت، موانع پیش روی گسترش بورس کالایی در ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

مقدمه

بورس (اوراق بهادار - کالا)، بازارهای متشکل و سازمان یافته‌ای هستند که در طول سه دهه اخیر بر پایه تکامل و کارایی روز افزون خود، منشاء آثار متعدد اقتصادی شده‌اند، به طوری که هم اکنون تصور اقتصادهای بدون بورس عملاً غیر ممکن شده است.

در بورس کالا، با تبدیل بخشی از شبکه سنتی دادوستد به یک شبکه سازمان یافته و با ساز و کارهای مشخص و معلوم، امکاناتی در جهت رفع پاره‌ای از مشکلات و دغدغه‌های موسوم به نوسانات قیمتی و ریسک‌های تولیدی و نقدینگی بوجود می‌آید.

ابزار مورد استفاده در بورس کالا، «قراردادهای آتی» هستند که طبق تعریف عبارت است از: قرارداد حقوقی که متضمن نوع کالا، تاریخ آتی تحویل، مبلغ هر واحد، مقدار تحویل، مشخصات کیفی و دیگر توضیحات مربوط به کالا است. در کنار آن، هم چنین وجود شرایطی برای تحقق قراردادهای آتی لازم و ضروری است که به اختصار

برخی از بازارهای شناخته شده از نظر نوع دادوستد عبارت اند از:

۱. بازار کالا و خدمات

۲. بازار پول

۳. بازار سرمایه

نقد، گندم آتی تحویل می دادند. با آغاز مذاکره فروشنندگان و خریداران بر سر تحویل آتی گندم در برابر پول نقد پدیده‌ای ظهور کرد که امروز آن را با نام «قرارداد آتی» می‌شناسیم. برای مثال، وقتی کشاورزی با معامله گری بر سر قیمتی برای تحویل گندم در پایان فصل بهار توافق می‌کرد، این معامله به نفع هر دو گروه بود. کشاورز می‌دانست که چقدر پول به دست خواهد آورد و معامله گر نیز پیشاپیش از هزینه هایش آگاه می‌شد. دو گروه، قرارداد مکتوب و گاه پول اندکی به عنوان ضمانت آن رد و بدل می‌کردند.

این قراردادها خیلی زود متداول شد و حتی گاهی از آن به عنوان وثیقه بانکی استفاده می‌کردند. به علاوه، رفته رفته پدیده جدیدی آغاز شد: دست به دست شدن قراردادها پیش از تاریخ تحویل. اگر معامله گر خواهان گندم نبود، می‌توانست قرارداد را به فرد دیگری بفروشد. یا اگر کشاورز از تحویل گندم منصرف می‌شد، می‌توانست تعهد خود را به دیگری واگذار کند. بر این اساس، بر مبنای آنچه در بازار گندم اتفاق می‌افتاد، قیمت بالا و پایین می‌رفت. اگر هوا نامناسب می‌شد، قراردادهای آتی ارزشمندتر می‌شد، چون عرضه کمتر شده بود؛ اگر برداشت گندم بیش از حد انتظار بود، سود فروشنده کم‌تر می‌شد. به موازات این رخدادها، افراد دیگری نیز شروع به معامله روی قراردادها می‌کردند. تنها انگیزه این افراد برای خرید و فروش گندم، امید به خرید ارزان و فروش گران بود. این افراد کسانی نبودند به جز سوداگران.

ویژگی‌های کالاهای قابل دادوستد در بورس کالا

بورس کالا، بازاری قانونمند و رسمی است که به منظور خرید و فروش برخی کالاها تشکیل می‌شود و تعداد زیادی از عرضه کنندگان یا تولید کنندگان، کالای خود را در آن بازار عرضه می‌کنند تا پس از بررسی‌های کارشناسی و قیمت گذاری توسط کارگزاران آن بازار، مورد دادوستد قرار گیرد. در این بازارها کالاهای خام مانند گندم، پنبه، قهوه، کاکائو، کائوچو، نفت خام و یافلزات گران بها مانند طلا، نقره، مس، سرب، روی و... مورد دادوستد قرار می‌گیرد. در این بازارها، تحویل فیزیکی کالا رخ نمی‌دهد. بلکه آن‌ها جایگاهی برای خرید و فروش کالاها در هر نقطه از جهان و در هر زمان، بر اساس قراردادها هستند و در عمل در طول زمان بورس‌های کالا از بازارهای نقدی به بازارهای آتی توسعه یافته‌اند. قسمت عمده معاملات در بورس کالا، به منظور خرید و فروش و تحویل آینده کالا انجام می‌شود.

همان طور که پیشتر ذکر شد، بعضی از کالاها در بورس کالا دادوستد می‌شوند. اما به طور کلی کالاهای مورد معامله در بازار بورس کالا باید از ویژگی‌هایی برخوردار باشند که این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

۱. باید استاندارد باشند و در مورد کالاهای کشاورزی و صنعتی باید حالت اولیه، خام و فرآوری نشده داشته باشند؛

۲. کالاهای فاسد شدنی باید عمر کافی داشته باشند تا تحویل آن‌ها در آینده با مشکل مواجه نشود؛ و

۳. قیمت نقدی نباید آن قدر نوسان داشته باشد که موجب بی‌اطمینانی شود. این بی‌اطمینانی به مفهوم خطر و سود بالقوه است.

بورس کالا، مدیریت خطر (ریسک) را تسهیل می‌کند؛ به بیان دیگر تسهیلاتی برای انتقال خطر و ایجاد مصونیت فراهم می‌کند. هدف اولیه بازار بورس کالا، ایجاد فرصت برای انتقال خطرات احتمالی موجود برای

در بازار کالا و خدمات می‌توان انواع کالاها و خدمات را بدون این که در بازار آورده شوند، معامله کرد. وسیله دادوستد در این بازار اسناد، اوراق گمرکی، برنامه‌ها و یا قراردادهایی است که نشان دهنده کیفیت و مقدار کالاها و خدمات اند. در بازار پول و بازار سرمایه نیز انواع اوراق بهادار داد و ستد می‌شوند. در بازار پول، معمولاً اسناد و اوراق بهادار با سررسید کمتر از یک سال، و در بازار سرمایه اغلب دارایی‌های مالی با سررسید بیش از یک سال معامله می‌شوند. مجموعه بازار پول و بازار سرمایه، بازار مالی را تشکیل می‌دهند.

بورس

بورس در اصطلاح به مکانی گفته می‌شود که در آن تعدادی از کالاها و اوراق بهادار قیمت گذاری و معمولاً در ساعت‌های مشخصی مبادله می‌شوند. وظیفه اصلی بورس، ایجاد و سامان دهی مکانی برای جلسات تجاری است که طی آن افراد عضو به هنگام گشایش تالار بتوانند به دادوستد بپردازند. به طور کلی بورس به دو نوع تقسیم می‌شود:

۱. بورس کالا: در بورس کالا، کالاهایی که کاربرد همگانی داشته و زود فاسد نمی‌شوند، بر اساس قراردادهای آتی دادوستد می‌شوند. این گونه بورس‌ها، بازار خرید و فروش همیشگی برخی از کالاها در مکان معینی است که قوانین و مقررات مشخصی بر آن‌ها حکم فرماست.

۲. بورس اوراق بهادار: در بورس اوراق بهادار، سهام و اوراق بهادار منتشر شده در بازار مورد معامله قرار می‌گیرد. این بازار مکانی برای تامین منابع مالی بنگاه‌ها از محل فروش اوراق بهادار محسوب می‌شود.

پیشینه بورس کالا

اگر به مکان‌هایی که در سده‌های پیشین فقط برای داد و ستد و نرخ گذاری کالاها اختصاص می‌یافت بتوان کلمه بورس را نسبت داد، مردم مصر و بابل را باید از پایه گذاران بورس دانست. البته در آن زمان تنها کالاهای تجاری در این گونه مکان‌ها دادوستد می‌شد و بیش‌تر به صورت پایاپای بود. در قرون وسطی در شهرهای ونیز و فلورانس معاملاتی بر روی حواله‌های کتبی بازرگانان و صرافان انجام و این حواله‌ها خرید و فروش می‌شد که می‌توان گفت سرچشمه تشکیل بورس اوراق بهادار و بورس کالا بوده است. (ر. ک. به: سلامی، ۱۳۵۱) نخستین بورس مدرن که در آن کالاها به جای مبادله مستقیم با رسیدها و حواله‌ها دادوستد می‌شد، بورس «آنت ورپ» است که در سال ۱۳۵۱ میلادی تاسیس شده بود. بورس «تولوز» در سال ۱۵۴۹ گشوده شد و در سال ۱۵۶۶ سر تامس گریشاخ، بورس سلطنتی لندن را پی نهاد. دیگر بورس‌های مهم در آمستردام، هامبورگ و پاریس گشایش یافتند. در ایالات متحده، در حدود سال ۱۷۳۴، در نیویورک نخستین مکان برای مبادله اوراق بهادار گشوده شد و در سال ۱۷۹۲ گروهی متشکل از ۲۴ بازرگان، انجمنی را تشکیل دادند که بعدها بورس اوراق بهادار نیویورک شد. در سال ۱۸۴۸ در شیکاگو مکانی مرکزی گشایش یافت که در آن کشاورزان و معامله‌گران به دادوستد نقدی گندم می‌پرداختند. به عبارت دیگر در این تالار، در برابر پول

کسانی است که با بازار به طور مستقیم سر و کار دارند.

دو گروه اصلی فعال در خرید و فروش قرارداد آتی عبارت‌اند از تولید کنندگان تجاری و مصرف کنندگان تجاری این کالاها.

هدف اقتصادی مهم بورس کالا نیز حذف خطرهای ناشی از تغییر قیمت برای این دو گروه است. خریدار قرارداد آتی، بر سر یک قیمت ثابت برای خرید کالای مورد نظر از فروشنده به هنگام انقضای قرارداد، توافق می‌کند. فروشنده قرارداد آتی نیز موافقت می‌کند که کالای مورد نظر را هنگام انقضای قرارداد به قیمت ثابتی بفروشد. با گذشت زمان، بهای قرارداد در مقایسه با بهای ثابتی که دادوستد در آن انجام شده، تغییر می‌کند. این تغییر نیز سود یا زیانی برای مبادله گر فراهم می‌آورد.

برخی از شرایط ضروری برای تحقق معاملات قرارداد آتی عبارت‌اند از:

۱. وجود نوسان در قیمت کالاهای مورد دادوستد به طوری که انگیزه برای انجام قرارداد آتی را توجیه نماید؛

۲. واحدها و بنگاه‌های اقتصادی در بازار کالاهای واقعی وجود داشته باشد؛

۳. کالا قابل درجه بندی استاندارد بوده و بتوان آن را رتبه بندی کرد؛

۴. کالا قابلیت ذخیره شدن و هم چنین حمل و تحویل به خریدار را داشته باشد؛

۵. سرمایه لازم و تسهیلات مالی برای پرداخت ودیعه و تسویه قرارداد وجود داشته باشد؛ و

۶. وجود تسهیلات زیربنایی از قبیل شبکه‌های ارتباطی، قانونی و مالی نیز ضروری است.

قراردادهای آتی، دارای یک تاریخ، به ماه هستند که بیان گر ماه تحویل کالا است. بنابراین برای تحویل کالا، فروشنده یک دوره یک ماهه فرصت دارد. در این محدوده، به درخواست فروشنده، تاریخ قطعی تحویل مشخص شده و به اتاق تسویه اطلاع داده می‌شود. سپس اتاق تسویه، زمان تحویل را به خریدار اطلاع می‌دهد تا بقیه وجه را پرداخت کند.

نقش اتاق پایاپای در این قراردادها بسیار مهم است. معامله گران قراردادهای آتی مرکب از دو طرف خریدار و فروشنده، غالباً از طریق کارگزار فعالیت می‌کنند. نقش واسطه گری نهاد تسویه سبب می‌شود که دو طرف قرارداد نیازی به شناختن یک دیگر نداشته و از سلامت مالی معامله نیز مطمئن باشند.

ساختار سازمانی بورس کالا و ساز و کارهای آن

نهادها و شرکت کنندگان در بورس کالا و چگونگی فعالیت آن‌ها به شرح زیر است:

۱. کارگزاران

در بازارهای آتی معامله گران از طریق بنگاه‌های کارگزاری به دادوستد قراردادهای آتی می‌پردازند. این بنگاه‌ها سفارش مشتریان را از طریق نمایندگان رسمی خود در خارج از تالار اخذ می‌کنند و در تالار بورس سفارش مزبور را انجام می‌دهند و از محل کارمزدی که از معاملات به دست می‌آورند، کسب منفعت می‌نمایند.

۲. تالار معاملات

تالار معاملات بورس کالا در اغلب بورس‌های کالا به چند جایگاه یا

بورس کالا می‌تواند تخمین زمانی بین منابع را میسر، نگهداری و حفظ ذخایر کالا را در دست افراد امکان‌پذیر و به بهینه سازی گردش نقدینگی کمک کند؛ بورس کالا همچنین با فراهم کردن شرایطی که خریدار و فروشنده واقعی یکدیگر را ملاقات می‌کنند، مانع از سودجویی بیش از حد دلالتان می‌شود. هر چند دلالتان نیز می‌توانند در بازار بورس کالا حضور داشته باشند ولی وجود شفافیت اطلاعاتی در این بازار و فراوانی متقاضیان، سبب می‌شود که اکثر منابع انتقال یافته به بازار به سمت بخش تولید سوق یابد و دلالتی در این بازار در خدمت تولید و اقتصاد باشد.

بورس کالا و قراردادهای آتی

شیوه دادوستد در بورس کالا استفاده از قراردادهای آتی است. تفاوت مهم بورس‌های کالا با بورس‌های اوراق بهادار نیز مربوط به همین قرارداد آتی است؛ در بورس اوراق بهادار، سهام مالکیت یک شرکت مبادله می‌شود، اما در بورس کالا، قراردادهای آتی تحویل یک کالای مشخص، مبادله می‌شود.

تالار بورس کالا نیز سیمایی متفاوت از بورس اوراق بهادار دارد؛ اغلب بورس‌های کالا به چند جایگاه یا حلقه تقسیم می‌شوند که در آن معامله گران در برابر یکدیگر قرار می‌گیرند. هر جایگاه برای دادوستد یک یا چند قرار آتی طراحی می‌شود. در این بورس‌ها، مانند بورس اوراق بهادار، افرادی که در تالار دادوستد می‌کنند، باید اعضای بورس باشند. سرمایه گذاران غیر عضو باید از طریق بنگاه‌های کارگزاری عضو بورس، به مبادله بپردازند. بورس‌های کالا به علاوه باید دارای وسایل ارتباطی، نظام‌های گزارش دهی قیمت و مانند این‌ها باشند.

قراردادهای آتی بورس کالا بر خلاف سهام شرکت‌های پذیرفته شده در بورس، دارای عمر محدودند. مزیت اصلی آن‌ها در ایجاد مصونیت در برابر خطر ناشی از نوسان‌های قیمت یا کسب سود به سبب تغییر قیمت است. علت کاربرد اصطلاح قرارداد آن است که قرارداد آتی مستلزم تحویل کالا در زمان مقدوری در آینده است. خریدار قرارداد آتی بر سر یک قیمت ثابت برای خرید کالای مورد نظر از فروشنده در زمان انقضای قرارداد توافق می‌کند. فروشنده قرارداد آتی توافق می‌کند کالای مزبور را هنگام انقضای قرارداد با قیمت ثابت به خریدار بفروشد. با گذشت زمان، قیمت قرارداد در مقایسه با قیمت ثابتی که در ابتدا مشخص شده بود، تغییر می‌کند و همین امر موجب سود یا زیان معامله گران می‌شود.

عمده قراردادهای آتی که در بورس‌های کالا رد و بدل می‌گردد، قرارداد خرید یا فروش مقداری کالای خاص یا کیفیت مشخص برای تحویل در تاریخ معینی در آینده با قیمت ثابت است. در فرآیند دادوستد قراردادهای آتی، برخلاف دیگر گونه‌های سرمایه گذاری نظیر خرید سهام یا اوراق مشارکت، وقتی قراردادهای آتی مبادله می‌شود، در عمل، چیزی خریداری نمی‌شود یا به مالکیت در نمی‌آید، و اصطلاح «خرید» و «فروش» در قرارداد آتی تنها نشان دهنده مسیر مورد انتظار قیمت‌هاست. برای مثال، اگر قرارداد آتی پنبه خریداری شود، تنها نشان دهنده آن است که تصور می‌شود قیمت پنبه در آینده افزایش خواهد یافت؛ و در صورت فروش آن، فروشنده قرارداد آتی بر این گمان است که روند آینده قیمت نزولی خواهد بود.

صرف نظر از سوداگرانی که به دادوستد قراردادهای آتی علاقه‌مندند،

حلقه تقسیم می‌شود که در آن معامله گران در برابر یکدیگر قرار می‌گیرند. هر جایگاه برای دادوستد یک یا چند قرارداد آتی طراحی شده است. این جایگاه‌ها معمولاً به شکل سطوح هشت ضلعی در تالار مشخص می‌شوند و هر جایگاه اختصاص به دادوستد یک یا چند قرارداد آتی دارد.

۳. نهاد تسویه کننده معاملات (اتاق پایایی)

تسویه معاملات در بورس کالا به وسیله نهاد ویژه‌ای به نام اتاق پایایی انجام می‌شود. این نهاد مسئول تسویه معاملات بین شرکت کنندگان در بازار است، به این صورت که اتاق پایایی در برابر هر طرف قرارداد، نقش فرد مقابل را بر عهده می‌گیرد و به عبارتی هر قرارداد به دو قرارداد تبدیل می‌شود، زیرا فروشنده برای فروش، قراردادی با اتاق پایایی منعقد می‌کند. خریدار نیز برای خرید، با اتاق پایایی قرارداد می‌بندد. اتاق پایایی، برای تضمین معامله به دریافت ودیعه اولیه تأکید دارد. زیرا انگیزه تخلفی از انجام معامله را به ویژه در مواردی که تغییرات قیمت بر خلاف انتظار است، از بین می‌برد. همچنین در بورس‌های آتی، اتاق‌های پایایی وظایف نظارتی ویژه‌ای نیز بر عهده دارند.

۴. مقام ناظر بر بورس آتی کالا

در بسیاری از کشورها، مقام ناظر بر بورس آتی کالا در چارچوب «کمسیون دادوستد آتی» فعالیت می‌کند و از اختیارات ویژه‌ای نیز برخوردار است. یکی از وظایف مهم این کمسیون تصویب قراردادهای جدید است. تنظیم قوانین معاملات بازار آتی شامل حداکثر نوسان ساز روزانه قیمت، رویکردهای مشخصی برای فرآیند تحویل و یا بیشترین نوسان قیمت، از دیگر وظایف کمسیون معاملات آتی کالا است. هم چنین کمسیون هنگامی که تشخیص دهد در بازار تقلبی صورت گرفته، اختیار مداخله اضطراری در بازار را دارد. برگزاری آزمون‌هایی برای تأیید صلاحیت و شایستگی کارگزاران از دیگر وظایف کمسیون است.

۵. شرکت‌های معامله گر

این شرکت‌ها در زمینه تولید و توزیع کالاها فعالیت می‌کنند، به همین دلیل نقش آن‌ها در بازارهای دادوستد آتی بسیار مهم است. معمولاً این گونه بنگاه‌ها دارای انبار و شبکه حمل و نقل گسترده‌ای هستند و از طریق نوسان قیمت در معرض سود و یا زیان‌های بالقوه قرار دارند. حوزه فعالیت بعضی از این شرکت‌ها بسیار گسترده و جهانی است و کالاهای گوناگونی را دادوستد می‌کنند.

۶. سوداگران و مصنویت جویان

مصنویت مالی، فرآیندی است که از طریق آن افرادی که به دادوستد فیزیکی کالا (تولید کنندگان، توزیع کنندگان، و مصرف کنندگان کالا) اشتغال دارند، می‌توانند خود را از نوسان قیمتی محافظت کنند. به عنوان مثال،

کشاورزانی که از وضع قیمت نقدی محصول هنگام برداشت محصول اطمینان ندارند، می‌توانند از طریق معاملات دادوستد آتی، محصولات را تقریباً معادل قیمت مورد انتظار در آینده بفروشند. در این نوع قراردادها اگر چه نمی‌توانند از افزایش قیمت‌ها در آینده سود ببرند، ولی دیگر نگرانی شدید قیمت هنگام برداشت محصول وجود ندارد.

استفاده کنندگان نهایی از بازار معاملات آینده، افراد سوداگرند که مایل به سود بردن از افزایش قیمت، و مصنویت از خطر و ضرر هستند.

انگیزه سوداگران برای وارد شدن به بازار دادوستد آتی، سود بردن از تغییرات قیمت هاست. این گونه افراد هرگز نمی‌گذارند که سر رسید قراردادهایشان فرابرسد و به طور پیوسته با انجام دادوستدهای گوناگون، قراردادهارادست به دست می‌کنند، دلیل ورود سوداگران به بازار معاملات آتی به شرح زیر است:

الف) وارد شدن در این بازار بسیار ساده است. قراردادهای قابل واگذاری و حتی لغو هستند. همچنین بازار دادوستد آتی کانون اطلاع رسانی کاملی محسوب می‌شود.

ب) میزان ودیعه مورد نیاز برای عقد قراردادهای آتی اندک است و در صورت لغو قرارداد، ضرر چندانی متوجه سوداگر نمی‌شود.

۷. ساز و کار اجرایی بورس کالا

در بازارهای آتی کالا، معاملات از طریق کارگزاران انجام می‌شود. کارگزاران باید امور مربوط به انجام دادوستد را از طریق نهاد دیگری به نام اتاق پایایی انجام دهند. در واقع مجری اصلی معاملات در بازار آتی کالا، از آغاز تا تسویه نهایی، «اتاق پایایی» است.

این اتاق ممکن است جدا یا بخشی از سازمان بورس آتی باشد. اتاق پایایی ضمانت می‌کند که همه معامله گران در بازار آتی تعهدات خود را انجام دهند، و این نقش را با پذیرش موقعیت خریدار در مقابل هر فروشنده و موقعیت فروشنده در مقابل هر خریدار اجرا می‌کند.

اتاق پایایی در هر دادوستد بین طرف‌های دادوستد به منزله میانجی عمل می‌کند. در بازار آتی تعداد قراردادهای خریداری شده باید با تعداد قراردادهای فروخته شده، برابر باشد. بنابراین در مقابل طرفی که منتظر دریافت کالا است، طرف دیگری باید وجود داشته باشد که آماده تحویل کالا است. اگر موقعیت‌های تسویه نشده خرید و فروش بازار آتی با هم جمع شود، همیشه باید این جمع صفر باشد.

به طور کلی برای انجام معامله، سوداگری که مایل به معامله در بازار معاملات آتی است، ملزم به باز کردن حسابی نزد اتاق‌های کارگزاری - مجرای ارتباطی بین مشتری و تالار معامله - است. درخواست‌هایی که بر سر آن‌ها توافق صورت می‌گیرد، باید نوع قرار (خرید یا فروش)، ماه و سال تحویل کالا و نوع سفارش (سفارش باز، سفارش محدود و...) آن‌ها مشخص باشد. همچنین از آنجایی که در طول ساعت‌های دادوستد قیمت در نوسان

لندن.

۳. ژاپن

بازار غلات هوکایدو، بازار غلات کوبه، بازار ابریشم خام کوبه، بازار مبادلات لاستیک کوبه، بازار معاملات پيله ابریشم خشک مائباشی، بازار غلات ناگویا، بازار منسوجات ناگویا، بازار ابریشم مصنوعی

اوزاکا، بازار غلات اوزاکا، بازار سمپین اوزاکا، بازار شکر اوزاکا، بازار کالای کن مون، بازار غلات توکیو، بازار لاستیک (رابو) توکیو، بازار شکر توکیو، بازار منسوجات توکیو، بازار پيله ابریشم خشک توکیو و بازار ابریشم خام یوکوهاما.

۴. آلمان

بازار کالایی برلین، بازار گندم و مواد خام روین - روهر، دوئیس بورگ - اسن، بازار ذرت و کالای فرانکفورت، بازار غلات و کالای لوورساکسونی و بازار غلات و کالای ورمس.

۵. فرانسه

بازار بین المللی قهوه روبوستا، پایانه بازار کاکائو، بورس کالایی پاریس، بازار بین المللی شکر سفید پاریس و معاملات پشم روبی تورگوئینگ.

۶. ایتالیا

بازار معاملات کالایی بری، بازار معاملات کالایی بولونا، بازار معاملات کالایی فلورانس، بازار کالایی یادوا و دفتر تجاری پارما.

۷. برزیل

بازار معاملات سائوپولو و بورس آتی و کالای برزیل.

۸. کانادا

کمیسین غلات کانادا، انجمن پایاپای لیک شپیرز (کانادا)، شرکت پایاپای ابزارهای مشتق کانادا و بازار کالای وینی پگ.

۹. استرالیا

بازار معاملات سلف سیدنی، اتاق پایاپای بورس آتی سیدنی.

۱۰. آرژانتین

بازار مبادلات گندم.

۱۱. اتریش

بازار مبادلات کالایی وین.

۱۲. هند

دفتر تنباکو، دفتر قهوه، دفتر مرکزی ابریشم و دفتر چای هند.

است، بنابراین نوع سفارش نشان دهنده دیدگاه فرد از سود آور بودن معامله است.

سفارش‌های رایج در بورس کالا عبارت‌اند از:

الف) سفارش باز: سفارشی است که به محض رسیدن به تالار در بهترین قیمت (بالاترین قیمت برای فروش یا پایین‌ترین قیمت برای خرید) دادوستد می‌شود.

ب) سفارش محدود: سفارشی است که در آن حد بالای خرید و حد پایین فروش مشخص می‌شود.

بورس‌های کالا در جهان

بورس‌های کالا در حال حاضر اهمیت چشمگیری در اقتصاد جهانی دارند. در بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، بورس کالا به عنوان مهم‌ترین ساز و کار تصحیح عمل کرد نظام قیمت گذاری بازار آزاد، کاهش ناپایداری قیمت‌ها و توزیع مناسب ریسک، و نیز به عنوان ابزاری برای ارتقای کمی و کیفی اطلاعات و مبنایی برای پیش بینی قیمت کالاها تأثیری انکارناپذیر یافته‌اند.

بورس‌های لندن و نیویورک از جمله بازارهای کالایی مهم جهان هستند که به لحاظ گستردگی فعالیت، از اهمیت به سزایی برخوردارند و روند تغییرات قیمت هر کالا در این دو بورس تعیین کننده قیمت در سایر بازارهای دیگر است.

در ادامه نام برخی از این بورس‌ها ارائه می‌شود.

۱. آمریکا

دفتر تجاری شیکاگو، دفتر مبادلات بازرگانی شیکاگو، بازار معاملات کالاهای خام مید آمریکا، دفتر تجاری شهر کانزاس - میسوری، بازار غلات مینیاپولیس، بازار کالایی نیواورلئان، بازار معاملات مرکبات و پنبه نیویورک، بازار مبادلات کالایی (کامکس)، بازار معاملات قهوه، شکر و کاکائو نیویورک، بازار معاملات پنبه نیویورک، بازار معاملات سلف نیویورک و بازار مبادلات تجاری نیویورک (نایمکس).

۲. انگلستان

انجمن پنبه لیورپول، انجمن تجاری انگلیس، پایانه بازار قهوه لندن، انجمن فدراسیون‌های مواد خام، انجمن فدراسیون دانه‌های روغنی، حبوبات و چربی‌ها، انجمن کالاهای عمومی لندن، دفتر پایاپای مواد خام بین المللی، بازار بین الملل نفت لندن، انجمن پایانه بازار کاکائوی لندن، شرکت مبادلات کالایی لندن، بازار معاملات سلف طلای لندن، بازار معاملات سلف گندم لندن، بازار معاملات سلف سیب زمینی لندن، انجمن پایانه بازار لاستیک لندن، بازار معاملات سلف دانه سویای لندن، بازار معاملات روغن سویای لندن، پایانه بازار شکر لندن، انجمن پایانه روغن نباتی لندن، انجمن پایانه پشم لندن، انجمن معاملات لاستیک لندن و انجمن دلان چای

۱. اصلاح ساختار اقتصاد

یکی از مسائل ساختاری اقتصاد ایران، حضور روز افزون اقتصاد غیر رسمی یا زیرزمینی است. اقتصاد زیرزمینی، مجموعه‌ای از مبادلات اقتصادی است که خارج از مدارهای رسمی و قابل کنترل اقتصاد رسمی قرار می‌گیرد. هر گونه مبادله اقتصادی در نظام‌های نوین اقتصادی، باید به لحاظ قانونی موجه و به ثبت رسیده باشد تا در محاسبات رسمی فعالیت‌های اقتصادی مدنظر قرار گیرد. از این رو، هر گونه عدم ثبت یا ثبت ناقص مبادلات اقتصادی سبب می‌شود، آن مبادلات وارد حوزه اقتصاد غیر قانونی و زیر زمینی شود.

در شبکه سنتی توزیع اقتصادی در ایران که به عنوان حلقه واسط تولید کننده و مصرف کننده عمل می‌کند با بهره جویی از نیاز تولید کننده به نقدینگی و منابع مالی، منافع تولید کننده کاملاً دیده نمی‌شود. شبکه‌های سلف خری در اقتصاد کشاورزی ایران، معمولاً با توجه به نیاز مبرم کشاورزان به تامین مالی، با پیش خرید محصولات، سود بالقوه بخش مولد کشاورزی را می‌کاهد. از سوی دیگر، به سبب ناکارآمدی بازار بسیاری از محصولات کشاورزی، از منافع مصرف کننده نیز در عمل کاسته می‌شود. در مقابل، سودآوری بالای حوزه توزیع، بخش غیر مولد، زیرزمینی، غیر رسمی و کنترل نشده اقتصاد را گسترش می‌دهد که خودتنگاهای ساختار اقتصاد را تشدید می‌کند.

گسترش فعالیت در بورس تخصصی کالا، موجب افزایش معاملات کارآ در بازارهایی می‌شود که تاکنون بیشتر با ساز و کارهایی غیر از عرضه و تقاضا عمل می‌کردند و به صورت بخشی از شبکه اقتصاد رسمی در می‌آورد. بی تردید، افزایش فعالیت در این مجموعه روابط جدید، فعالان سنتی بیشتری را با توجه به رعایت قواعد بازی در بازار رسمی، به فعالیت در این بازار اضافه می‌کند.

۲. رشد بخش کشاورزی

اگر چه در طی سال‌های گذشته بر محوریت بخش کشاورزی تاکید شده، با این حال رشد این بخش اقتصاد بسیار کم‌تر از حد انتظار بوده است. یکی از دلایل مهم این رشد، عدم وجود بخش مالی متناسب برای تامین مالی منابع لازم برای سرمایه‌گذاری در این بخش است.

بورس تخصصی کالا یک بازار سیال و نقد پایدار است. حضور چنین بازارهایی، تامین منابع مالی تولید را به فرآیندی آسان و کم هزینه بدل می‌کند. در چنین حالتی، تنگناهای توسعه تولید کشاورزی را تا آن جا که مربوط به کمبود عوامل و منابع مالی است، با سهولت بیشتری می‌توان برطرف ساخت که این با گسترش فعالیت و تعداد کالاهای مورد داد و ستد در بورس کالای کشاورزی تهران فراهم می‌سازد.

۳. بهبود توان صادراتی

صرف نظر از آن که اصلاح ساختار اقتصاد و افزایش رشد بخش کشاورزی و صنایع هر دو زمینه ساز بهبود جایگاه اقتصاد کشور در بازار جهانی است، برخی پیامدهای حضور بورس های تخصصی کشاورزی

۱۴. کنیا

دفتر قهوه کنیا، دفتر معاملات قهوه، انجمن تجارت چای شرق آفریقا و اداره چای کنیا.

۱۵. مالزی

دفتر مبادلات و پروانه‌های تجاری لاستیک مالزی، بازار مواد خام کوالالامپور و بازار قلع.

۱۶. هلند

پایانه بازار تخم مرغ، پایانه خوراک خوک و پایانه بازار سیب زمینی.

۱۷. سنگاپور

انجمن لاستیک سنگاپور و بازار معاملات طلای سنگاپور.

۱۸. پاکستان

انجمن پنبه کراچی.

بورس کالا در ایران

در ایران در حال حاضر هم بورس فلزات و هم بورس محصولات کشاورزی مشغول به فعالیت هستند. اما در ارتباط با مطالعات و پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه ضرورت راه‌اندازی بورس کالایی در ایران، طرح‌های زیر انجام گرفته است.

۱. بررسی ایجاد بورس محصولات کشاورزی استان تهران، مرکز مطالعات مدیریت و بهره‌وری ایران (سال ۱۳۸۲)

۲. امکان‌سنجی راه‌اندازی بورس کالای منطقه‌ای میان کشورهای عضو آکو و D۸، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی (سال ۱۳۸۱)

۳. مطالعه تفصیلی راه‌اندازی بورس پسته استان کرمان، بانک کشاورزی (سال ۱۳۸۲)

۴. مطالعه تفصیلی راه‌اندازی بورس کالای کشاورزی، بانک کشاورزی (سال ۱۳۸۱)

۵. مطالعات مربوط به راه‌اندازی بورس فلزات در ایران (سال ۱۳۸۱)

مزایای گسترش فعالیت بورس کالا در ایران

بورس کالا با استفاده از ابزارهای مالی می‌تواند از برخی نوسان‌های احتمالی در قیمت کالا بکاهد و شرايطی را برای تضمین خرید و فروش کالاهای تحویلی در آینده، فراهم کند. وجود و تشکیل بورس کالا در کشور برای معامله برخی کالاهای خاص سبب می‌شود تا نظر مصرف‌کنندگان و حتی معامله‌گران قراردادهای آتی به این بازارها جلب شود و در نتیجه امکان ورود سرمایه به این بورس‌ها فراهم شود؛ این موضوع سبب هدایت نقدینگی به سمت تولید کنندگان و هم چنین شفافیت قیمت در بازار خواهد شد.

به طور کلی بورس‌های تخصصی کالا در ایران علاوه بر مزایای مذکور سه مزیت اصلی و مهم زیر را نیز دارد (سازمان بورس اوراق بهادار

و فلزات بر بهبود مزیت‌های نسبی اقتصاد ملی موثر است. کالایی که در بورس کالا مبادله می‌شود، باید بیش از هر چیز دیگری، استاندارد باشد. نظام استاندارد هماهنگ و یکنواخت، باعث تولید و عرضه محصولاتی می‌شود که به لحاظ معیارهای کیفی، قابل رقابت در عرصه بین‌المللی و از این رو، زمینه ساز حضور فعال در بازار جهانی است.

تنگناها و موانع ایجاد و گسترش بورس کالا در ایران

در راه گسترش بورس کالا در ایران، محدودیت‌ها و تنگنانهایی وجود داشته و دارد که موجب کند شدن داد و ستد و محدود بودن تعداد کالای مورد مبادله در این بازارها می‌شود. در هر حال، باید همراه با ایجاد و راه‌اندازی بورس کالا، این تنگناها و محدودیت‌ها رفع شود و با آماده کردن بستر مناسب برای شکل‌گیری و توسعه این گونه بازارها، زمینه برای رشد این بازارها در اقتصاد و هدایت آن به سمت توسعه پایدار فراهم شود. مهمترین محدودیت‌ها و تنگنانهایی موجود بر سر راه گسترش بازار معاملات آتی در ایران به شرح زیر است:

۱. نظام تهیه و تدارک کالاهای اساسی

مهمترین کالاهایی که در بورس‌های کالای اکثر کشورهای جهان دادوستد می‌شود، عبارت‌اند از: گندم، شکر، انواع دانه‌های روغنی، انواع علوفه، برنج، چای، فلزات اساسی، فلزات گران بها و اوراق قرضه دولتی. در ایران متولی تهیه و تدارک گندم، شکر، روغن نباتی، برنج و بعضی دیگر از کالاهای اساسی، شرکت‌های دولتی هستند. این گونه شرکت‌ها در سال‌های قبل با توجه به دریافت ارز به نرخ ۱۷۵ تومان (در حال حاضر با ارز قیمت بازار آزاد) و تسهیلات اعتباری از شبکه بانکی با میزان بهره کمتر از میزان بهره معمول در شبکه بانکی، و همچنین با دریافت اعتبارات یارانه‌ای به صورت انحصاری اقدام به خرید داخلی یا واردات و توزیع این گونه کالاهای اساسی می‌کنند؛ بنابراین، عملاً بخش غیردولتی امکان کمتری برای خرید و فروش این گونه کالاها را به صورت آزاد دارد. در نتیجه تعداد کالاهایی که دادوستد آن‌ها در بورس‌های کالایی ایران صورت می‌گیرد، محدود است. بهتر است نظام تهیه و تدارک کالاهای اساسی طوری برنامه‌ریزی شود تا امکان عرضه این گونه کالاها در بورس کالایی بیشتر شود.

۲. مشکلات ساختاری اقتصاد ایران

در حال حاضر اقتصاد ایران با مسائلی و مشکلات اساسی هم‌چون تورم ساختاری و نظام مالیاتی ناکارآرویه روست. این مسائل و مشکلات خصوصاً میزان تورم، از جمله موانع گسترش بازار معاملات آتی محسوب می‌شود.

۳. قیمت تضمینی خرید محصولات کشاورزی

در کشور ما به دلیل کنترلی و تضمینی بودن قیمت برخی محصولات کشاورزی نظیر گندم، جو، چغندر قند و ذرت، تولیدکننده از مشخص بودن قیمت آن در آینده مطمئن است. بنابراین دلیلی برای پیش فروش احتمالی (به دلیل احتمال کاهش قیمت) وجود ندارد؛ این موضوع انگیزه پیش فروش کالا به دلیل احتمال زیان را کاهش می‌دهد.

۴. نظام مالی

کارآیی و رونق نظام مالی از جمله مقدمات گسترش بورس کالا است. نظام مالی ایران متکی بر شبکه بانکی است و از آن جا که مبادله کالا و قرار دادهای آتی احتیاج به توسعه و رونق بازار اوراق بهادار دارد، ناکارآیی و عقب ماندگی نظام مالی می‌تواند انگیزه‌های لازم برای گسترش بورس کالا را سلب کند.

۵. شبکه توزیع سنتی

توزیع سنتی، به خودی خود مفهوم و کارکرد مذموم و ناپسندی ندارد. ولی این شبکه سنتی در اقتصاد ایران عملاً حجم گسترده‌ای از مبادلات را به خود اختصاص داده و به جای آن که حلقه واسطه تولیدکننده و مصرف‌کننده باشد، به حلقه مفقوده‌ای مبدل شده است که در عمل با بهره‌جویی از تولیدکننده، منافع و رفاه مصرف‌کنندگان را کاهش می‌دهد و معمولاً در برابر گسترش روش‌های نوین مقاومت می‌کند. چاره اندیشی برای این معضل نیز از جمله چالش‌های گسترش و تقویت بورس کالایی است.

۶. سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی و زیربنایی

از جمله پیش‌نیازهای گسترش و رونق بورس کالا، خصوصاً بورس کالای کشاورزی، انجام سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی و زیربنایی توسط دولت است. تنها در این شرایط است که بخش‌های اقتصادی از جمله بخش کشاورزی توسعه پیدا می‌کند و به شکوفایی گسترش و رونق بورس نیز می‌انجامد. متأسفانه، در ایران به عللی چند، حد قابل قبولی از سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی صورت نگرفته که زمینه را برای دسترسی به این هدف سهل‌تر کند.

۷. خلاء قانونی

قوانین و مقررات اقتصادی کشور فاقد برخی جنبه‌های نوین و امروزی است. ضمن آن که برای فعالیت‌های کنونی نیز غیر شفاف و مشکل ساز است. تدوین قوانین و مقرراتی مناسب و سازگارتر با راه‌اندازی و تقویت نهادهای نوین اقتصادی از جمله بازار بورس ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

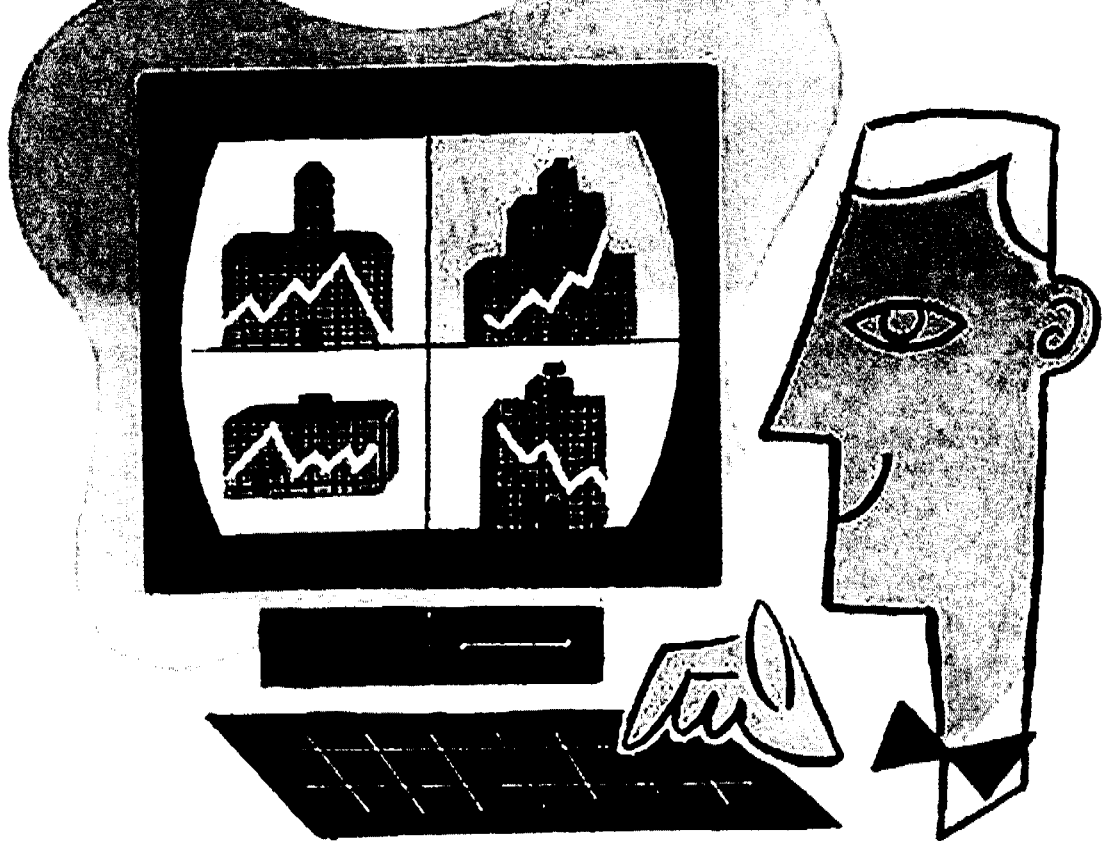
۸. ناسازگاری شرعی

نزدیکتری مفهوم به تعریف قراردادهای آتی در اسلام مربوط به بیع سلف و فروش نسبه است. در اسلام معامله سلف، پیش خرید نقدی محصولات به قیمت معین است و نسبه فروش محصول به عوض دریافت قیمت آن در آینده. اما قراردادهای آتی هر دو ثمن و مثن را به آینده موکول می‌کند. و از نظر شرع مقدس اسلام به مثابه یک معامله کالا به کالا به حساب آمده و حرام است.

باتوجه به مذاکرات و مطالعات صورت گرفته بین اساتید حوزه و متولیان بورس‌های کالایی در ایران این مشکل در زمینه راه‌اندازی بورس‌های کالایی برطرف شده است.

جمع بندی

براساس گزارش آنکتر مهمترین هدف و ماموریت بورس‌های

کالایی در کشورهای در حال توسعه کمک به اصلاح ساختار بازار کالاهایی است که در این بازار داد و ستد می‌شود. از طرف دیگر مهمترین حوزه‌های عملیاتی و کارکردی بورس‌های کالایی بخش بازرگانی است.

اصولاً محدودیت و نارسایی‌های مربوط به تنظیم بازار و مبادلات تجاری کشور خصوصاً تفاوت بسیار میان قیمت تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان همواره طی دهه‌های اخیر از موضوعات اساسی اقتصاد ایران بوده است. بنابراین توجه به بورس‌های کالایی به عنوان یکی از گزینه‌های مناسب در برون رفت از مشکلات موجود مورد توجه قرار گرفت.

مکانیزم کارکردی بورس کالا اصولاً بر پایه باز تعریف و تغییر نقش‌پذیری‌ها استوار است و این اصلاحات براساس ماهیت کارکردی ابزارهای بورس است. بورس کالا بر پایه بازار رقابت کامل فعالیت می‌کند و از طریق کشف قیمت، سیالیت و رواج معاملات سالم، توزیع ریسک به عنوان عوامل اصلی اطلاع‌رسانی و شفافیت اطلاعاتی، اصلاح شبکه توزیع، حاشیه بازاریابی و تامین مالی گروه‌های بهره‌مند بازار و فعالان بازار به عنوان عوامل فرعی به توسعه بازرگانی کالاها (بازرگانی خارجی و بازرگانی داخلی) می‌انجامد.

مهمترین حوزه عملیات بورس کالا که به بخش بازرگانی داخلی مربوط می‌شود، معاملات نقدی (Cash Commodity) است که به عنوان بستر و زیربنای توسعه بورس کالا است و بر این پایه معاملات فیوچر و آپشن (Option - Futures Contracts) طراحی و بکار گرفته می‌شوند.

لذا داشتن سهم قابل قبول در مناسبات بازار از طریق بورس‌های کالایی به لحاظ اتخاذ تصمیم‌های مرتبط و داشتن راهبرد و برنامه‌های مدون در جهت هماهنگی بیشتر سیاست‌های تجاری

منابع:

۱. اداره مطالعات و بررسی‌های اقتصادی، آشنایی با کارکردها و ساز و کار بورس‌های کالا، سازمان بورس اوراق بهادار تهران، ۱۳۷۷.
۲. سازمان بازرسی و نظارت، آشنایی با بورس کالا، اداره کل نظارت بر ارز و اعتبار، ۱۳۷۸.
۳. سازمان بورس اوراق بهادار تهران، بورس کالا و اقتصاد ایران، شهریور ۱۳۷۸.
۴. اخبار اقتصاد، «تنگناهای ساختاری ایجاد بورس کالای کشاورزی در ایران»، شماره ۱۰، سه‌شنبه ۳۰ شهریور ۱۳۷۸.
۵. سازمان بورس اوراق بهادار تهران، طرح مطالعاتی طراحی ساختار، سازمان و ساز و کار اجرایی بازار دادوستد آتی کالا در ایران، شهریور ۱۳۷۸.
۶. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، «بورس‌های کالایی مهم جهان»، شماره‌های ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷ و ۱۴۸ ماهنامه بررسی‌های بازرگانی.
۷. سازمان بورس اوراق بهادار تهران، روش‌های تحلیل قیمت در بورس کالا، مهرماه ۱۳۷۸.